

Peter Boomgaard

Tijgers en tirannen

De geschiedenis van Zuidoost-Azië vergeleken met Europa

De Academische Boekengids 51, juli 2005, pp. 22-23.

Naarmate Azië het in economisch opzicht beter doet, zien geleerden steeds meer overeenkomsten tussen de geschiedenis van Oost en West. Maar het klimaat was anders, zowel geografisch als maatschappelijk. Victor Lieberman vergeleek Zuidoost-Azië met Europa en vraagt opnieuw aandacht voor de oriëntaalse despoten.

Wat weet de gemiddelde Nederlander van de geschiedenis van het vasteland van Zuidoost-Azië? We weten dat Thailand onlangs door een tsunami getroffen is en we wisten vermoedelijk al langer dat je daar voor goedkope strandvakanties terecht kunt. Sommigen hebben wellicht van de neveneffecten van die vakanties gehoord (prostitutie, aids). We weten mogelijk ook nog dat er in de jaren tachtig en negentig in grote delen van de regio sprake was van forse economische groei, afgeremd maar niet gestopt door de financiële crisis van 1997. Vermoedelijk is ook tot velen doorgedrongen dat Birma, nu Myanmar genoemd, al lange tijd een dictatuur is. En mensen van boven de veertig hebben vast wel van de Vietnamoorlog gehoord. Van de geschiedenis van vóór 1960 zal de niet-specialist niet zoveel weten, en hoe verder we teruggaan in de tijd, des te geringer zal die kennis zijn.

Victor Liebermans *Strange Parallels. Southeast Asia in Global Context, c. 800-1830* probeert de lezer een beeld te geven van de belangrijkste langetermijnontwikkelingen van (het vasteland van) Zuidoost-Azië voordat de meeste landen in dat gebied Europese koloniën werden. Dat beeld is in velerlei opzichten nieuw, al ontleent Lieberman uiteraard, zoals hijzelf ook aangeeft, een deel van die kennis aan talloze auteurs van – tamelijk recente – deelstudies.

Opmerkelijk genoeg is er niet zo lang geleden al een boek gepubliceerd met een vergelijkbare pretentie, en deels over dezelfde periode, namelijk de twee delen van Anthony Reid: *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680* (1988/93). De parallelie tussen de studies van Reid en Lieberman gaat verder dan men op het eerste gezicht zou denken, want ook Lieberman heeft nog een deel aangekondigd. Daarin zal hij het maritieme Zuidoost-Azië – Maleisië, Indonesië, Filippijnen – behandelen, zodat we uiteindelijk twee tamelijk recente tweedelige overzichtswerken over heel Zuidoost-Azië in de vroegmoderne tijd zullen hebben. Dit zijn geen handboeken in de klassieke zin van het woord, feitelijke overzichten met erg veel jaartallen, zoals de door studenten veelgebruikte en vaak herdrukte studies van D.G.E. Hall (*A History of South-East Asia*, 1955) en D.J. Steinberg (*In Search of Southeast Asia. A Modern History*, 1971). Reid en Lieberman daarentegen analyseren in hun boeken de politieke, culturele en sociaal-economische structuren en de ontwikkelingen daarin.

'MET IEDERE NIEUWE CONSOLIDATIECYCLUS WAS ER SPRAKE VAN TOENEMENDE CENTRALISATIE EN KREGEN DE VORSTEN STEEDS MEER GREEP OP HUN RIJKEN.'

Wat heeft Lieberman voor nieuws te melden en waarin verschilt hij van Reid? Volgens de traditionele geschiedschrijving, deels nog gebaseerd op percepties uit de koloniale periode, waren staten als Ava, Pegu (nu Birma), Ayutthaya/Siam (Thailand) en Tonkin (Vietnam) min of meer tijdloze politieke entiteiten waar nauwelijks vernieuwing plaatsvond, gesteld in eeuwigdurende Middeleeuwen en geregeerd door oosterse despoten. In de Engelstalige literatuur werden ze wel als 'hermit kingdoms' aangeduid, staten die de buitenwereld – vooral de handeldrijvende Europeanen – op een afstand hielden. Voorzover er handel werd toegestaan, verliep deze via de vorst en zijn adel. Zo vinden we nog in een vrij recent overzichtswerk van R.E. Elson (*The End of the Peasantry in Southeast Asia. A Social and Economic History of Peasant Livelihood, 1800-1990s*, 1997) over de periode vóór 1800: 'As in Siam and Burma, indigenous fears of the West had led Vietnam to self-imposed isolation, coupled with anti-Western xenophobia and an intense effort at centrally-controlled development.' Pas met het optreden van de koloniale mogendheden Engeland en Frankrijk in de negentiende eeuw zouden deze landen de moderne tijd worden binnengesleept (al werd Thailand nooit een formele kolonie).

Lieberman schetst een heel ander beeld. In zijn visie hebben de belangrijkste staten van het vasteland van Zuidoost-Azië – Birma, Thailand, Vietnam – een proces van consolidatie en centralisatie doorgemaakt tussen wat wij de vroege Middeleeuwen zouden noemen en de vroege negentiende eeuw. Dit proces strekte zich uit over een tijdvak van ruim een millennium. Het voltrok zich in drieënhalve min of meer synchroon lopende cycli.

De eerste consolidatiefase begon in de tiende of elfde eeuw, en kenmerkte zich volgens Lieberman door snelle groei van bevolking en handel. Deze fase werd afgesloten met een algemene politieke en sociale crisis die begon in de late dertiende eeuw, en die, afhankelijk van het gebied, tot de late veertiende of vroege vijftiende eeuw voortduurde. De politiek-bestuurlijke integratie kwam weer op gang in het midden of aan het eind van die vijftiende eeuw, maar tussen circa 1540 en 1610 gingen verschillende

'nieuwe' staten opnieuw ten onder. Dit keer aan een combinatie van culturele en politieke spanningen en te snelle territoriale expansie. Dit ging al dan niet samen met wat de auteur 'ecological strains' noemt, een factor die bij de vorige fase ook al een rol had gespeeld. Een derde consolidatiefase was het resultaat van hervormingen aan het begin of in het midden van de zeventiende eeuw. Deze fase culmineerde in een derde crisisperiode, tussen 1752 en 1786, toen Birma, Siam en Vietnam desintegreerden, deels als gevolg van oorlogen tussen deze staten onderling. De periode van ineenstorting duurde dus iedere keer korter. De laatste halve cyclus, van de late achttiende tot de vroege negentiende eeuw, werd afgebroken door het optreden van de koloniale mogendheden.

Als bewijs voor de consolidatie die gedurende de behandelde periode optrad, voert de auteur aan dat er in 1340 drieëntwintig onafhankelijke Zuidoost-Aziatische vorstendommen waren en in 1820 nog maar drie. Geen stagnatie dus. We zijn getuigen van een steeds verder voortschrijdende schaalvergroting. Maar ook de interne politiek-bestuurlijke structuur van de staten van het vasteland van Zuidoost-Azië was aan verandering onderhevig. Met iedere nieuwe cyclus was er sprake van groeiende centralisatie en kregen de vorsten steeds meer greep op hun rijken. Ze kregen daarbij steun van een ambtenarenapparaat dat gerekruteerd kon worden uit een groeiende groep geletterden. Door de grotere controle van de vorst over de bevolking nam de regionale autonomie af, waardoor ook de neiging zich af te splitsen minder werd. Bovendien zag de vorst steeds meer kans het deel van de belastingafdrachten dat naar het centrum vloeyde – in natura en diensten, maar ook in geld – op te voeren. Ten slotte was er sprake van een steeds verdergaande etnisch-culturele eenwording van de afzonderlijke staten.

De staten van het vasteland van Zuidoost-Azië zoals Lieberman ze afschildert, werden dus steeds 'moderner' in de zin dat ze meer gingen lijken op wat we nu als een moderne staat beschouwen. De ontwikkelingen die ze tussen 800 en 1800 doormaakten, lijken veel op die van Europa gedurende hetzelfde tijdvak. Dat is volgens Lieberman geen toeval. Hij is van mening dat de ontwikkelingen op het vasteland van Zuidoost-Azië in zekere mate eveneens plaatsvonden in de rest van Eurazië (het grote continent dat uit Europa plus Azië bestaat). Bovendien liep de fasering ervan, waarbij consolidatiefasen en crises elkaar in een aantal golven opvolgden, grotendeels synchroon. Dit alles zal hij in het nog te verschijnen tweede deel illustreren aan de hand van beschrijvingen van de politieke, economische en culturele ontwikkelingen in Frankrijk, Rusland en Japan gedurende dezelfde periode.

'LIEBERMAN SCHENKT TE WEINIG AANDACHT AAN HET FEIT DAT HET VASTELAND VAN ZUIDOOST-AZIË OOK AAN HET EINDE VAN DE BEHANDELDE PERIODE EEN DUNBEVOLKTE REGIO WAS, WAAR DE BEVOLKINGSGROEI GEDURENDE DE VROEGMOEDERNE TIJD NAAR ALLE WAARSCHIJNLIJKHEID ONDER DIE VAN CHINA EN EUROPA LAG.'

Op de stelling dat deze ontwikkelingen in Zuidoost-Azië nagenoeg synchroon liepen, kom ik zo terug. Eerst sta ik stil bij de notie dat de regio consolidatiegolven doormaakte vergelijkbaar met de cycli in Frankrijk, Rusland en Japan. Het is een bewering die past in een recente trend om het bijzondere karakter van de ontwikkeling van Europa – en dan vooral West-Europa – gedurende het laatste millennium sterk te relativiseren.

De stelling dat Europa als enige gebied ter wereld de combinatie Kapitalisme-Industriële Revolutie-Democratie heeft voortgebracht, behoorde lange tijd tot het orthodoxe historiografische gedachtegoed. De wortels daarvan zouden liggen in de unieke geschiedenis van het continent vóór 1800. Europa en (bijvoorbeeld) Azië moesten zich dus op zeer uiteenlopende manieren ontwikkeld hebben, zeker vanaf 1500, maar wellicht al veel vroeger. In deze zin schreven bekende economische historici als Eric Jones (*The European Miracle*, 1988) en nog vrij onlangs David Landes (*The Wealth and Poverty of Nations*, 1998). In de recentere literatuur wordt nu beweerd dat die 'Great Divergence' pas veel later is opgetreden, namelijk na 1800, en dat tot die datum de verschillen tussen 'West' en 'Oost' helemaal niet zo groot waren. Dat is de these van auteurs als Kenneth Pomeranz (*The Great Divergence. China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, 2000) en Andre Gunder Frank (*ReOrient. Global Economy in the Asian Age*, 1998). De landen die in deze visie in economisch opzicht niet voor Europa onder hoefden te doen, zijn vooral Japan en China. Maar ook India wordt in dit verband wel genoemd. Er waren in deze gebieden weliswaar regio's die zich economisch op een veel lager plan bevonden, maar dat gold ook voor Europa.

Lieberman beweert niet dat het vasteland van Zuidoost-Azië rond 1800 economisch op hetzelfde niveau lag als China of West-Europa. Maar hij ziet veel meer parallele ontwikkelingen dan tot nu toe gebruikelijk was op het gebied van bevolkingsontwikkeling, economische groei, deelname aan internationale handelsstromen, differentiatie en specialisatie. In zijn boek zijn het niet de verschillen, maar de overeenkomsten die alle nadruk krijgen: Zuidoost-Azië was naar zijn mening niet zo 'anders' als de oudere historiografie dacht.

Het is opmerkelijk – en vermoedelijk niet toevallig – dat geleerden steeds meer overeenkomsten zien tussen de historische ontwikkelingen van Oost en West naarmate 'het Oosten' het in economisch opzicht steeds beter is gaan doen. Dat was al het geval toen Japan zich als economische reus ging ontpoppen. Plotseling bleek het Japanse verleden veel overeenkomsten met dat van Europa te vertonen, zoals onder andere betoogd werd door Perry Anderson (*Lineages of the Absolutist State*, 1974). Nu zien we soortgelijke redeneringen toegepast op Zuidoost-Azië en China.

Waar kwam volgens Lieberman de synchroniciteit in de ontwikkelingscycli in Zuidoost-Azië vandaan? Hij noemt verschillende factoren, waaronder internationale handelsstromen. Maar nog meer gewicht schijnt hij toe te kennen aan klimatologische veranderingen. Het idee van het bestaan van een golfbeweging in temperatuur en regenval op de middellange termijn is alweer een paar decennia populair onder klimaathistorici. De notie van de *Little Ice Age*, die deel uitmaakte van deze beweging, wordt in de late jaren zeventig toegepast op de al eerder gesignaleerde crisis van de zeventiende eeuw in Europa (zie Geoffrey Parker, *Europe in Crisis 1598-1648*, 1979). Daarmee werd dit soort ideeën onderdeel van de 'hoofdstroom' van de geschiedschrijving. Rond 1990 lieten Reid en anderen deze notie ook op Azië los. Inmiddels ventileren verscheidene auteurs vergelijkbare ideeën. Dit geldt voor Lieberman, maar eveneens voor de onlangs verschenen geschiedenis van natuur en milieu in de vroegmoderne tijd, met veel aandacht voor Azië, van John Richards (*The Unending Frontier. An Environmental History of the Early Modern World*, 2003), een historicus die zich vooral met India bezighoudt.

Als voorbeeld uit Liebermans studie mag gelden dat hij de bloei van de vroege staten van Zuidoost-Azië - Pagan, Angkor, Dai Viet - zeker ten dele toeschrijft aan een relatief warme en natte periode van de tiende tot en met de twaalfde eeuw, terwijl hun verval na ongeveer 1300 juist te wijten zou zijn aan een gebrek aan regen. Deze periodisering komt grofweg overeen met de klimaatcycli die we uit de Europese geschiedenis kennen. Ook van de andere consolidatiefasen en crises die Lieberman onderscheidt, meent hij dat ze grotendeels samenvallen met respectievelijk gunstige en ongunstige perioden in klimatologisch opzicht, zowel in Europa als in Azië.

Hier doet zich de moeilijkheid voor dat Lieberman op grond van dezelfde theoretische overwegingen - klimaatveranderingen op de middellange termijn beïnvloeden landbouw en bevolking en uiteindelijk het lot van staten - andere crisisperiodes aanwijst dan Reid. Terwijl Reid van mening is dat heel Zuidoost-Azië een diepe depressie doormaakte ten tijde van het dieptepunt van de *Little Ice Age*, gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw, ziet Lieberman juist grote crises in de zestiende en de achttiende eeuw. Hij meent dat Reids crisis alleen het maritieme Zuidoost-Azië trof, het gebied waarin Reid het meest thuis is. Hier zitten we dus al met minstens één probleem rond het gebruik van klimaatgegevens.

Er is nog een ander probleem, namelijk dat zowel Reid als Lieberman klakkeloos aanneemt dat de klimatologische golfbewegingen die men voor Europa heeft vastgesteld - *Medieval Warm Period*, *Little Ice Age* - ook voor de rest van de wereld golden, en dan natuurlijk vooral voor Azië. Weliswaar kunnen beide auteurs enig empirisch materiaal aandragen voor klimaatverslechtering gedurende de door hen signaleerde crises, maar dat is nauwelijks te vergelijken met de zeer gedetailleerde seriële gegevens waarover we voor Europa beschikken.

Verder is het ook op theoretische gronden twijfelachtig of we klimatologische verslechtingen of verbeteringen in (delen van) Azië kunnen verwachten, juist op die momenten dat ze in Europa optreden. De zeer omvangrijke theoretische literatuur over middellange klimaatgolven - een populair onderwerp onder klimatologen vanwege de discussies over het broeikaseffect - gaat er tegenwoordig doorgaans van uit dat verschijnselen als de *Little Ice Age* zich vooral op het noordelijk halfrond voordeden. De recente literatuur over dit onderwerp veronderstelt dat vooral twee verschijnselen deze middellange cycli veroorzaakten, namelijk fluctuaties in de sterkte van de zonnestraling en vulkaanuitbarstingen. Deze uitbarstingen brengen allerlei stoffen in de atmosfeer die de stralen van de zon afschermen. Doordat het lang duurt voordat die stoffen weer verdwijnen, heeft een flinke uitbarsting een mogelijk langdurig effect. Vonden er een tijdlang verschillende krachtige uitbarstingen na elkaar plaats, dan kon er gedurende een reeks van jaren sprake zijn van toegenomen kou en slechte oogsten. Zeker in tijden waarin het grootste deel van de bevolking uit boeren bestond, leidde dit tot hoge sterfte. Men heeft geconstateerd dat de 'ejecta' van vulkanen tussen de beide keerkringen zich na verloop van tijd door de atmosfeer over de hele aardbol verspreiden, terwijl vulkaanuitbarstingen ten noorden of ten zuiden van de tropen alleen op hun eigen halfrond effect sorteren. Alleen al om deze reden kan men dus niet *a priori* verwachten dat klimaatfluctuaties overal ter wereld hetzelfde patroon vertonen.

'WIE DE BRONNEN OVER ZUIDOOST-AZIË UIT DIE TIJD OOK MAAR ENIGSZINS KENT, WEET DAT DE VORST KON DOEN EN LATEN WAT HIJ WILDE, DAT HIJ BOVEN DE WET STOND, EN DAT IN ZIJN SCHADUW GEEN ONAFHANKELIJKE GROEP VAN ZICHELZELF BESTURENDE, WELVARENDE HANDELAARS EN ANDERE STEDELINGEN KON ONTSTAAN.'

Of die synchroniciteit in ontwikkeling overleefd zal blijven, is dus een kwestie van wachten op meer empirisch materiaal. Datzelfde geldt voor meer thema's in het boek van Lieberman. Deels is dit inherent aan een dergelijke, breed opgezette studie. De auteur, van huis uit een historicus gespecialiseerd in de vroegmoderne geschiedenis van Birma, heeft enorm veel gelezen over de hele regio - dat is in zijn voetnoten terug te vinden - maar in een overzichtswerk kan hij natuurlijk niet in details treden. Daarmee wordt het moeilijk om een van zijn voornaamste stellingen te beoordelen, namelijk dat ontwikkelingen in de regio weliswaar sterk door de handel met China, India en Europa werden beïnvloed, maar dat er ook krachtige autonome, interne groeiimpulsen waren. Dat van die handel geloven we wel - en we verwelkomen het feit dat hij de rol van China en India sterker benadrukt dan zijn meeste voorgangers deden. Maar juist voor die interne ontwikkelingen zouden we graag meer bewijzen zien. Zo spreekt Lieberman zo af en toe van mogelijke groei van het inkomen per hoofd, zonder dat ook maar enigszins

plausibel te maken.

Deze studie is in verschillende opzichten een fraai overzichtswerk, geschreven door een erudiete auteur vanuit een consequent comparatief perspectief. Lieberman biedt ons een nieuwe kijk op Zuidoost-Azië, waartoe we de mogelijk grotere autonome rol van de regio in de eigen ontwikkeling mogen rekenen. Maar hij schenkt te weinig aandacht aan het feit dat het vasteland van Zuidoost-Azië ook aan het einde van de behandelde periode een dunbevolkte regio was, waar de bevolkingsgroei gedurende de vroegmoderne tijd naar alle waarschijnlijkheid onder die van China en Europa lag. Het gebied had een betrekkelijk eenvoudige economische structuur en kon wat dat betreft niet aan China of Europa tippen, al moeten we – Lieberman wijst er terecht op – niet denken dat de bevolking louter uit boeren bestond die met zelfvoorzieningslandbouw bezig waren.

Een van de factoren die daarbij een rol heeft gespeeld, is ongetwijfeld wat we ‘Oriëntaals Despotisme’ plachten te noemen, een term die de laatste decennia veel aan populariteit ingeboet heeft. Laten we daarom van vorstelijke willekeur spreken. Wie de bronnen over Zuidoost-Azië uit die tijd ook maar enigszins kent, weet dat de vorst kon doen en laten wat hij wilde, dat hij boven de wet stond, en dat in zijn schaduw geen onafhankelijke groep van zichzelf besturende, welvarende handelaars en andere stedelingen kon ontstaan. Dit is natuurlijk niet de enige reden geweest voor de beperkte economische groei van de regio, maar wel een belangrijke. Lieberman heeft er nauwelijks oog voor. Weliswaar is dit alleszins begrijpelijk – het is een onderdeel van de visie waarmee hij probeert af te rekenen – maar daarom niet minder een vertekening. Dat neemt niet weg dat ik hoop (en verwacht) dat veel mensen Liebermans waardevolle studie zullen lezen.

Peter Boomgaard is senior onderzoeker aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te Leiden en hoogleraar economische en ecologische geschiedenis van Zuidoost-Azië aan de Universiteit van Amsterdam.

Besproken boeken:

Strange Parallels. Southeast Asia in Global Context, c. 800-1830. - Volume I: Integration on the Mainland

door **Victor Lieberman**.

Cambridge University Press. Cambridge 2003.

xxiii + 484 pag., € 30,75

Literatuur:

-**A. Reid** (1988-1993). *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680. Vol. I: The Lands below the Winds; Vol. II: Expansion and Crisis*. Yale: Yale University Press.